

Şuşanın işğalından 24 il keçir

Hər azərbaycanlının qəlbində bir Şuşa var

Şuşa şəhərinin Ermənistan hərbi birləşmələri tərəfindən işğal olunduğu gündən 24 il ötür. Ermənilər Şuşanı işğal etməklə Dağlıq Qarabağa nəzarəti tamamilə ələ keçirdilər. Azərbaycanın bölgədəki mühüm strateji mövqeyinin əldən getməsi sonrakı itkilərə zəmin yaratdı.

Həmin vaxt - 1992-ci il mayın 8-də 300 kvadratkilometr ərazisi olan bu şəhərin 24.900 nəfər əhalisi var idi. Şuşa, sadəcə olaraq, coğrafi baxımdan Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ üzərində suveren hüququnu nümayiş etdirən əsas yaşayış məntəqəsi kimi əhəmiyyət kəsb edən bir bölgə deyil. Şuşa Qarabağın tacı, Azərbaycan mədəniyyətinin beşiyi, bir çox görkəmli sənətkarların, musiqiçilərin, memar, rəssam, yazıçı, dünya mədəniyyəti xəzinəsinə böyük töhfələr vermiş şəxsiyyətlərin vətənidir.

Şuşa məsafəcə o qədər də uzaqda deyil. Onu Bakıdan 400 kilometr ayırır. Araya sədd çəkən erməni vandalizminin törətdiyi işğalçılıq siyasəti, namərd qonşumuzun bu müqəddəs torpaqlarımızı müvəqqəti zəbt etməsidir. Bəli, müvəqqəti! Çünki özünün Cıdır düzü, Topxana meşəsi, Qırxqız yaylağı və neçə-neçə digər cənnət guşəsi ilə hər birimizin qəlbində məskən salan bu şəhər heç vaxt yad tapdağında qala bilməz. Biz uzaqda olmayan o günlərə və o şəhərə doğru gedirik...

Azərbaycanın birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, UNESCO-nun və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban Əliyevanın dediyi kimi: "Dünyada bir çox şəhərlər var ki, onlar müəyyən mədəni və siyasi səbəblərdən rəmzə çevrilə bilər. Onların adını dilə gətirmək kifayətdir ki, hər birimizin yaddaşında həmin şəhərin obrazı yarınsın. Hər bir azərbaycanlı üçün belə bir şəhər Şuşadır. Bu gün o, həm də bizim torpaqlarımızın işğalının rəmzidir. Nə qədər ki, Şuşa erməni qoşunlarının işğalı altındadır, hər birimiz şuşalıyıq".

Şuşa qədim şəhərdir və tarix boyu dəfələrlə düşmən hücumlarına məruz qalıb. 1763-1806-cı illərdə - İbrahim xanın dövründə şəhər sürətlə inkişaf edib, böyüyüb, müdafiə bəndləri və qalalar tikilib. Feodal ara müharibələri zamanı bir neçə dəfə möhkəmlilik sınağından uğurla çıxaraq qalib gəlib. Lakin o vaxtlar Rusiyanın Qafqazda işğalçılıq siyasəti gücləndikcə və 1804-cü ildə Gəncənin süqutundan, Cavad xanın qətlindən sonra Şuşanın üzərini də qara buludlar almağa başlayıb. 1805-ci il mayın 14-də İbrahim xan Rusiya ilə Kürəkçay müqaviləsini bağlamağa məcbur olub. Müqaviləyə əsasən, Qarabağ xanlığı məhz Azərbaycan torpağı kimi Rusiya imperiyasına ilhaq edilib. Lakin 1806-cı ildə İbrahim xan ailəsi ilə birlikdə xaincəsinə qətlə yetirilib. Az sonra çarın xüsusi fərmanı ilə Kürəkçay müqaviləsində də nəzərdə tutulduğu kimi, İbrahim xanın yerinə oğlu Mehdiqulu xan təyin olunur. Ancaq çox keçmir ki, çar hökuməti yenə də müqavilə şərtlərini kobud şəkildə pozur və 1822-ci ildə, ümumiyyətlə, Qarabağ xanlığı ləğv edilir. Sonrakı dövrlərdə xanlığın ərazisi dəfələrlə dəyişdirilir, ayrı-ayrı qəzalara parçalanır. Amma bütün bunlar Qarabağın şanlı tarixini, onun dövlət-

çilik ənənələrini unutmura bilmir. 1918-ci ildə Azərbaycan müstəqilliyini elan edən kimi Şuşa yenə əvvəlki əraziləri ilə Qarabağ general-qubernatorluğunun mərkəzinə çevrilir. Bu şəhərin ən qəddar düşməni isə torpağımızda yaşamaq üçün yer verdikimiz, çörəyimizi yeyib və bizə qənim kəsilən ermənilər olublar. 1905-ci ildə bu nankorlar Şuşanı həтта yandırmışdılar. Şuşanın köksünə bu dəfə də çörəyi dizi üstündə olan, hərəslərdən gözünü qan örtmüş ermənilər dağ çəkdi.

Belə ki, 1992-ci il mayın 8-nə keçən gecə erməni birləşmələri Şuşa şəhərinin işğalı ilə bağlı geniş hərbi əməliyyat keçirdi. Separatçıların hərbi birləşmələrinin rəhbəri Arkadi Ter-Tadevosyan Şuşa şəhərinə hücum üçün əmr imzaladı. Əslində isə ermənilərin Şuşa üzərinə hücumları aprel ayının 27-dən başlamışdı. Bu əmr isə, sadəcə, cəbhəboyu düşmənin hücumlarını rəsmiləşdirmək və daha da gücləndirmək məqsədi daşıyırdı.

Ermənilər Şuşa istiqamətində cəbhəboyu bütün imkanlarını səfərbər edərək aldadıcı manevrlərlə şəhərin mühasirəsini daraltmağa çalışırdılar. Bu məqsədlə 1992-ci il may ayının 6-da onlar Canhəsən istiqamətindəki Azərbaycan mövqelərinə bir neçə sarsıdıcı zərbələr endirəndən sonra döyüş mövqeyini dəyişib Şuşa şəhərinə doğru istiqamətləndilər. Mənfur ermənilərin əsas məqsədi Azərbaycan döyüşçülərinin diqqətini Canhəsən-Kosalar istiqamətinə cəlb etməklə Şuşa şəhərinə mühasirəyə salmaq idi. Həmin gün axşama doğru Azərbaycanın iki hərbi vertolyotu ermənilərin Şuşa ətrafındakı təmas xəttinə zərbələr endirdi. Bundan bir neçə dəqiqə sonra "Su-25" döyüş təyyarəsi göyə qalxaraq Xankəndi şəhərinə bir neçə bomba atıb, Ağdam istiqamətində uçub getdi. Bu, Azərbaycan tərəfinin Şuşanın süqutuna qədər sonuncu hərəmləri oldu.

Şuşanın işğalını müşahidə etmək üçün o zaman bütün erməni komandanlığı, xüsusən gələnlər və jurnalistlər Şuşakəndə toplaşmışdılar. Onların sırasında çirkin əməl və əqidələri ilə böyük cinayətlərə imza atan bədnüyyətli erməni millətçiləri, hətta "Ümumdünya xristian həmrəyliyi" və "Daşnaksütyun" terror təşkilatının rəhbərləri də var idi. Onlar buradan bütün cinahlar boyu hücum xəttini izləyir və öz

döyüşçülərinə göstərişlər verirdilər.

Üçüncü cinahın döyüşçüləri isə Şuşa-Laçın yolunu atəş altında saxlamaq, Şuşanı mühasirəyə salmaq, Laçın-Qubadlı istiqamətindən Şuşaya köməyə gələn azərbaycanlı döyüşçülərin hərəkətinə mane olmaq, Zarıslı kəndini işğal edərək orada möhkəmlənmək əmrini almışdılar. Məqsəd Laçınla Şuşanın əlaqəsini tamamilə kəsmək idi. Canhəsən-Kosalar istiqamətindəki döyüşçülərə çoxlu sayda aldadıcı manevrlər etmək, azərbaycanlı döyüşçülərin diqqətini bu hərəklərə cəlb etmək tapşırılmışdı. Kərkicahan kəndindən və Xankəndidəki rus hərbi bazalarından Şuşa şəhərinin yaşayış məntəqələrinə və ictimai işə obyektlərinə fasiləsiz raket zərbələri endirilirdi. Mülki əhali keçilməz meşələrlə Laçın istiqamətində oradan uzaqlaşmağa məcbur olurdu.

Şuşanın mühasirəsindən əvvəl Azərbaycanın hərbi komandanlığı, nədənsə, buradakı azərbaycanlı döyüşçülərin bir qismini geri çəkmiş, digər bir qismini isə məzuniyyətə buraxmışdı. Cəbhə xəttində pərakəndəlik və özbaşınalıq hökm sürürdü. Elə buna görə döyüşçülərin sırasında üstəlik özbaşına mövqelərini tərk edənlər də var idi. Komandanlıq tərəfindən hücum tapşırığı verilmədiyindən döyüşçülərimiz yalnız müdafiə mövqeyində dayanırdılar. Ermənilərin mühasirəsini yarmaq və onların hücumlarının qarşısını almaq üçün canlı qüvvə və texnika çatışmırdı.

Bu ölüm-dirim savaşında hələlik öz mövqelərini müvəqqəti də olsa, qoruya bilən azərbaycanlı döyüşçülər Şuşaya daxil olmaq istəyəndə 422 nömrəli tankı vurmağa nail oldular. Tankın komandiri, sürücü-mexaniki, atıcı-artilleristi elə bu ilk və son atəşdən məharətli şəkildə qurtulmuşdular. Xocalı üzərinə hücum zamanı xüsusi "qəhrəmanlıq" göstərən bu tankın heyətinə tapşırılmışdı ki, Şuşa qalasına Ermənistan bayrağını onlar taxmalı idilər.

Hələ də Xocalı ağrısını yaşayan əsgərlərimiz üçün həmin tankın vurulması xüsusi əhəmiyyət daşıyırdı. Erməni hərbiçiləri bu hadisəni gözlemirdilər. Odu ki, onlar cinahlardan hücumlarını gücləndirdilər. Şəhərin intensiv artilleriya zərbələrinə tutulması fasiləsiz davam edirdi. Bundan sonra düşmənin minə yaxın

əsgəri üç tərəfdən Şuşaya hücumla keçdi. Əməliyyat 366-cı alayın 40 zirehli texnikasının dəstəyi ilə həyata keçirilirdi. Burada küçə döyüşləri xeyli müddət davam etdi. Azərbaycan əsgəri kömək gözləyirdi. On saatdan artıq davam edən döyüşlərdə azərbaycanlılar az bir qüvvə ilə 11 min erməni əsgərinə müqavimət göstərirdi. Lakin möhkəmlənməyən özünümüdafiə qüvvələri və sahibsiz qalmış nizami ordu şəhəri tərk etməyə məcbur oldu.

Şuşaya daxil olan erməni qoşun hissələri hələ də küçə döyüşləri ola biləcəyindən ehtiyatlıydılar. Ona görə də məhəllələrdə sərbəst hərəkət etməyə qorxurdular. Şəhərin boş olduğunu görəndən sonra nankor erməni millətçiləri Şuşa üzərindəki "qələbələrini" bayram etməyə başladılar.

Şuşanın işğalı bizim üçün nə demək idi? 22 min nəfərdən çox soydaşımızın ev-eşiyindən didərgin düşməsi, 1860 nəfər vətəndaşımızın yaralanması və 480-nin həlak olması. Yerli əhali öz sıralarından 193 şəhid vermişdi. Şəhər sakinlərinin 102-si əlil olmuşdu. Əsir götürülmüş 68 soydaşımızın taleyinin bu gün hələ də məlum olmaması bizi çox narahat edir.

Şəhərin işğalı zamanı erməni barbarları bir çox tarixi və mədəniyyət abidələrini talan etdilər. Minlərlə eksponata malik Şuşa tarix muzeyi, Dövlət xalça muzeyinin filialı, xalq tətbiqi sənəti muzeyi, digər mədəniyyət ocaqlarının və rəsm qalereyalarının bənzərsiz ekspozisiyaları dağıdıldı. Buraya Xan və Qaxal mağaralarını, Şuşa qalasını, ümumilikdə 279 dini tarixi və mədəni abidəni də daxil etsək, o vəhşilərin insanların xisletini bir daha görmüş olarıq.

Şuşa böyük şəhərdir. Onun işğaldan əvvəl 7 məktəbəqədər uşaq müəssisəsi, 22 ümumtəhsil məktəbi, mədəni-maarif, kənd təsərrüfatı texnikumları, 8 mədəniyyət evi, 14 klubu, 20 kitabxanası, kino-teatrları, 8 muzeyi, Şərq musiqi alətləri fabriki vardı. Erməni vandalları bunların hamısını dağıtmışlar. Onların vəhşiliyi o dərəcəyə çatmışdı ki, hətta dahi Üzeyir bəy Hacıbəyli, Şairə Natəvan, müğənni Bül-bülün və digər görkəmli şəxsiyyətlərin heykəllərini də güllələmişdilər. Onlar eləcə də müqəddəs məbədlər və məscidləri, kitabxanaları yandırmış, dəyərli əlyazmaları məhv etmişdilər.

Yüzlərlə, minlərlə yetirməsi olan Şuşa məktəblərinin sayı da, sanbalı da hər zaman dünyaya bəxş etdiyi ziyalılarla ölçülməkdədir. Azərbaycan ədəbiyyatında satirik şeirin təməlini qoyanlardan biri olan Qasım bəy Zakir Şuşada doğulmuşdu. XIX əsrin qabaqcıl şəxsiyyətlərindən olan, əslən şuşalı Mir Möhsün Nəvvab şair, rəssam, astronom, xəttat, nəqqaş, riyaziyyatçı idi. Ulu diyarın yetirdiyi məşhur simalardan biri də XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Nəcəf bəy Vəzirov idi. Ədib milli dramaturgiyamızda tragediya janrının banisi, istedadlı publi-

sist kimi şöhrət qazanmışdı. Şuşa şəhərində mədəniyyətin, xüsusilə incəsənətin inkişafında Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin böyük xidmətləri olmuşdu. M.F.Axundzadənin, N.Vəzirovun ənənələrini davam etdirən Ə.Haqverdiyev mədəniyyət tariximizdə görkəmli dramaturq, nasir, rejissor və alim kimi iz qoymuşdur. Şuşada doğulan və ədəbiyyatımıza böyük töhfələr verən ədiblərdən biri də yazıçı, tarixi romanlar müəllifi Yusif Vəzir Cəmənəmzəminli idi. Tanınmış ədəbiyyatşünas Firudin bəy Köçərli uzun illər Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi ilə məşğul olmuş, qiymətli əsərlər qoyub getmişdir. Azərbaycanın maarif xadimlərindən biri də Bədəl bəy Bədəlbəyov idi. O, respublikanın xalq artistləri Əfrasiyab və Şəmsi Bədəlbəyilərin atası, Fərhad Bədəlbəyli isə onun nəvəsidir. Şuşanın yetirdiyi şəxsiyyətlərdən biri də Əhməd bəy Ağaoğlu ömrünün 50 ilini publisistikaya və jurnalistikaya həsr etmişdir. Şuşa XVIII əsrin ikinci yarısında musiqi mərkəzinə çevrilmiş, Azərbaycan musiqisinin yüksəlişinə səbəb olmuşdur. Mələhətli səsləri və böyük sənətləri ilə bütün Yaxın Şərqdə məşhur olan xanəndələrdən Cabbar Qaryağdıoğlu, Hacı Hüsni, Məşədi İsi, Keçəçioğlu Məhəmməd, Zəbul Qasım, Musa Şuşinski, Məcid Behbudov, Mütəllib Mütəllibov, Məşədi Məmməd Fərzəliyev və bir çox başqaları ulu diyarın yetirdiyi məşhur sənətkarlardır. Şuşa Azərbaycanın bir çox görkəmli bəstəkarlarının vətənidir: Fikrət Əmirov, Zülfiqar bəy Hacıbəyov, Niyazi, Əfrasiyab Bədəlbəyli, Soltan Hacıbəyov, Əsrəf Abbasov, Süleyman Ələsgərov, Zakir Bağirov... Şuşa görkəmli məmarların, xəttatların, nəqqaşların, istedadlı rəssamların da vətəni kimi məşhurdur.

Bu yurdun qədim və dəyişməyən tarixini indi də Şuşa mağarası, Cıdır düzü, Topxana, Bağırqan, Dovtələb, Yeddiqat, Qırxpilləkən, Xəzini qayası, Kirs və Qırxqız dağları öz sirli qoynunda gizlətməkdə, gözü yaşlı İsa bulağı, Turşsu, Meydan bulağı, Qarqar çayı dünyaya bəyan etməkdədir. Bu, tarixinə sığınan bir yurdun, bir şəhərin, onun minlərlə övladının harayıdır. Şuşa indi də hər bir azərbaycanlı üçün qürur və fəxarət mənbəyidir. Hamımızın qəlbinə bir yara vurulub - Şuşa yarası. Ancaq dünya belə qalmaz - deyiblər.

Ermənilər Şuşa şəhərində hücum əməliyyatlarını məxfi olaraq "dağlarda toy" adlandırırdılar. İndi artıq dərk edirlər ki, törətdikləri vəhşiliklərə görə Azərbaycan xalqı, Azərbaycan Ordusu qarşısında cavab verəcəkləri gün də uzaqda deyil.

Əgər vəhşi erməni dəstələri o cənnət-məkandan ayaqlarını çəkməsələr, bunu onlara güc və silahla etdirməyə qüdrətli ordumuz var. Ən başlıcası odur ki, Şuşa bizimdir. Bunu bütün dünya bilir!